

УДК 323.11(477.7)“17/18”

DOI 10.69550/3041-1467.7.333102

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Запорізька область, Україна, індекс 69000 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: 0000-0001-7743-8148

ResearcherID: E-7860-2018

Ольга ГОРБОВА

здобувачка вищої освіти третього рівня спеціальності 032 Історія та археологія, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Рудокопська, 31, с. Соколів, Житомирська обл., Україна, індекс 12021 (olga.malinka999@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-7968-2090

Крістіна СИТНИК

здобувачка вищої освіти третього рівня спеціальності 032 Історія та археологія, Київський національний університет будівництва та архітектури, вул. Крамаренка, 16, м. Умань, Україна, індекс 20301 (krissytnyk@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0891-1266

Oleksander SYTNYK

PhD hab. (History), Professor of the Department of History and Archaeology, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 59 Naukovoho gorodka Street, Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69000 (oleksander_sytnyk@i.ua)

Olga GORBOVA

Postgraduate student, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 31 Rudokopska Street, village Sokolov, Zhytomyr region, Ukraine, postal code 12021 (olga.malinka999@gmail.com)

Kristina SYTNYK

Postgraduate student, Kyiv National University of Construction and Architecture, 16 Kramarenko Street, Uman, Ukraine, postal code 20301 (krissytnyk@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ситник, О., Горбова, О., Ситник, К. (2025). Парадигма дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я (друга половина XVIII – середина XIX ст.): контекст сьогодення. *Axis Europae*, 7, 8–16. doi: 10.69550/3041-1467.7.333102

Bibliographic Description of the Article: Sytnyk, O., Sytnik, O., Gorbova, O., & Sytnik, K. (2025). Paradyhma doslidzhennia protsesu formuvannia etnokulturnoho skladu naseleennia Pivnichno-Zakhidnoho Pryazovia (druha polovyna XVIII – seredyna XIX st.): kontekst sohodennia [The paradigm of the study of the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region (second half of the 18th – mid-19th century): the context of the present]. *Axis Europae*, 7, 8–16. doi: 10.69550/3041-1467.7.333102 [in Ukrainian].

**ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – СЕРЕДИНА XIX СТ.):
КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ**

Анотація. *Мета статті* полягає у спробі переосмислення в сучасному контексті парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується насамперед на принципі історизму. Це проявляється, серед іншого, в розгляді історичних явищ й процесів крізь призму динаміки, аналізу їхніх взаємозв'язків та їхньої взаємозумовленості. Завдяки застосуванню цього принципу досліджено специфіку формування етнокультурного складу населення краю впродовж XVIII – початку XIX ст. Також вагомому роль у вивченні цього процесу відіграв метод компаративізму. **Наукова новизна** полягає у тому, що фактично вперше в українській історичній науці розглядається парадигма дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. – у контексті сьогодення. **Висновки.** Встановлено, що в контексті сучасної російсько-української війни та тимчасової окупації території Північно-Західного Приазов'я надзвичайно важливим є переосмислення парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення цього краю впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. Адже ці давні українські терени Росія впродовж кількох століть намагалася окупувати й русифікувати. Нині маємо кульмінацію цих агресивних дій, коли з боку РФ учергове робляться спроби реанімувати проєкт «Новоросія», створений ще в другій половині XVIII ст. за часів правління Російською імперією Катериною II. При цьому під терміном «Новоросія» російська влада розглядала саме Південну Україну.

Дослідження формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я є ключовим для розуміння сучасного соціокультурного контексту цього регіону. Воно дає змогу з'ясувати історичні корені культурного розмаїття і зрозуміти, як формувалися сучасні етнічні спільноти, їх традиції та звичаї. Розуміння історії формування етнокультурного складу населення є важливим для налагодження гармонійних міжкультурних відносин. Аналіз історичних джерел свідчить про те, що цей регіон мав свою специфіку, яка відрізняла його від інших територій півдня України, що потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: етнокультурний склад населення; Північно-Західне Приазов'я; колонізація; українці; переселенці.

**STUDY PARADIGM OF THE PROCESS OF FORMATION
OF THE ETHNOCULTURAL STRUCTURE OF THE POPULATION
OF THE NORTH-WESTERN AZOVIAN REGION
(second half of the 18th – middle of the 19th century):
THE CONTEXT OF THE PRESENT**

Abstract. *The article purposes is to attempt to rethink in the modern context the paradigm of studying the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region during the second half of the 18th – mid-19th centuries. The research methodology is based primarily on the principle of historicism. This is manifested, among other things, in the consideration of historical phenomena and processes through the prism of dynamics, analysis of the relationships between them and their interdependence. Thanks to the application of this principle, the specifics of the formation of the ethnocultural composition of the population of the region during the 18th – early 19th centuries were studied. The comparative method also plays an important role in the study of this process. The scientific novelty lies in the fact that for the first time in Ukrainian historical science the paradigm of studying the process of formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region during the second half of the 18th – mid-19th centuries is considered in the context of the present. Conclusions. It has been established that in the context of the current Russian-Ukrainian war and the temporary occupation of the territory of the North-Western Azov region, it is extremely important to rethink the paradigm of the study of the process of formation of the ethnocultural composition of the population of this region during the second half of the 18th – mid-19th centuries. After all, Russia has been trying to occupy and Russify these old Ukrainian territories for several centuries. Now we have the culmination of these aggressive actions, when the Russian Federation is once again attempting to revive the «Novorossiia» project, created in the second half of the 18th century during the reign of Catherine II of the Russian Empire. At the same time, the Russian authorities considered the term «Novorossiia» to mean Southern Ukraine. The study of the formation of the ethnocultural composition of the population of the North-Western Azov region is key to understanding the modern socio-cultural context of this region. It allows us to find out the historical roots of cultural diversity and understand how modern ethnic communities, their traditions and customs were formed. Understanding the history of the formation of the ethnocultural composition of the population is important for establishing harmonious intercultural relations. Analysis of historical sources indicates that this region had its own specifics, distinguishing it from other territories of the south of Ukraine, which requires further study.*

Key words: *ethnocultural composition of the population; North-Western Azov region; colonization; Ukrainians; settlers.*

Постановка проблеми. Територія Північно-Західного Приазов'я упродовж багатьох віків була місцем перетину різних народів і цивілізацій, з їх різноманітною культурою й традиціями. Особливу увагу привертає період, починаючи з XVIII й протягом XIX ст., коли відбувалися суттєві зміни в етнокультурному складі населення цього краю. Впродовж цього часу Північно-Західне Приазов'я стало важливим центром міграційних процесів, які визначили сучасну демографічну картину регіону. Одним з ключових факторів стало завершення протистояння Російської імперії з Кримським ханством. Після підписання Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. та анексії Криму

в 1783 р. територія Північно-Західного Приазов'я стала частиною Російської імперії, яка розпочала активне освоєння цих земель, що стимулювало значні міграційні рухи. Південно-східні степи, включаючи Приазов'я, раніше перебували під владою кочових народів, але після включення до складу Російської імперії ця територія стала важливим регіоном колонізації. Незаселені, але надзвичайно родючі землі Причорномор'я відкривали широкі перспективи для освоєння, оскільки мали потенціал стати ключовим постачальником хліба для країн Західної Європи. Щоб залучити нових мешканців, імперська влада надавала різноманітні пільги селянам з інших регіонів та іноземним переселенцям. Враховуючи це, тема дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж XVIII – початку XIX ст., має незаперечну актуальність у рамках комплексного вивчення історії півдня України, особливо в контексті сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. певним чином започатковано в працях: В. Кабузана (Кабузан, 1969; 1976), Л. Новікової (Новікова, 2018), С. Пачева (Пачев, 2024), Г. Турченко (Турченко, 2014), В. Шандри (Шандра, 2014), Л. Якубової (Якубова, 2014) та ін. Хоча Північно-Західне Приазов'я майже не було предметом окремих досліджень, воно зазвичай фігурувало у наукових працях, присвячених історії Південної України. При цьому необхідно зазначити, що тема дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. ще потребує більш детального висвітлення в історіографії.

Мета дослідження. У статті зроблена спроба переосмислення в сучасному контексті парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Як зауважив С. Пачев, для кожного регіону України притаманні специфічні особливості, що в сукупності формують загальну картину України. Так, для південного регіону країни специфічним є етнодемографічний стан, який відзначається строкатістю етнічного складу жителів й відносно великою питомою вагою етнічних меншин. Такого роду етнодемографічна ситуація має історичне підґрунтя та формувалася упродовж кількох останніх віків – внаслідок доволі складного багатовекторного процесу міграційних переміщень і зрушень. Нині етнічні спільноти України зазвичай є досить інтегрованими в український соціум і становлять невід'ємну частину української політичної нації. І це вповні стосується етнічних спільнот, які історично сконцентровані на теренах Півдня України. Водночас кожна з етнічних спільнот, володіючи самобутніми соціокультурними рисами, внесла свій особливий колорит у процес становлення специфічних регіональних етнокультурних особливостей. І такого роду внесок має особливу специфіку в місцях компактного проживання представників відповідних етнічних меншин, де вони становлять відносно значний відсоток серед місцевого населення (Пачев, 2024, с. 17). Але така парадигма формувалася досить тривалий час – протягом кількох останніх століть.

Перші системні наміри освоєння та заселення Півдня України, насамперед – прикордонних районів, пов'язані з появою в Російській імперії «Плану про надання в Новоросійській губернії казенних земель для їх заселення» від 22 березня 1764 р. Чинність цього документа поширювався на територію Новоросійської й Азовської

губерній. До кінця XVIII ст. цей план фактично визначав аграрну політику місцевої влади, становище та побут переселенців (Історія українського селянства, 2006, с. 263).

Валентина Шандра вважає, що входження українських земель Півдня до складу Російської держави в результаті укладення Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. дало початок фактичному процесу колонізації цієї території Російською імперією. Зокрема, це була як внутрішня колонізація (переважно за рахунок селян і козаків Лівобережної України та євреїв Західного краю), так і зовнішня, ініційована Катериною II – за рахунок іноземних колоністів. Передовсім з Кримського півострова було фактично депортовано вірмен, греків й представників деяких інших національностей. Також на територію Півдня України переселяли біженців із Оттоманської держави: болгар, валахів, вірмен, греків, молдаван. Водночас сюди ж заселяли поляків й менонітів, яким відводилося понад 500 тис. дес. землі. Один із головних стимулів цього процесу полягав у тому, що для Катерина II була зацікавлена у значному збільшенні кількості населення цього краю. Адже, на її переконання, від цього залежала величина оброблених земель й, відповідним чином, – кількість зібраного збіжжя, котре мало йти на продаж через чорноморські порти (Шандра, 2014, с. 192). Саме внаслідок укладення Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р., масштаби переселення на Південь України значно зростали аж до кінця 20-х рр. XIX ст. Відтак Південна Україна стає важливим регіоном колонізації Російською державою (Якубова, 2014, с. 237).

Галина Турченко відзначає, що визначальним ідеологічним мотивом імперської політики стосовно Південної України став Маніфест Катерини II, де робилася спроба виправдання ліквідації її підлеглими Запорозької Січі в 1775 р. При цьому, право українських козаків на володіння землями Запорозьких Вольностей заперечувалося, хоч їхня військова й господарська присутність на цих землях мала набагато більш давню історію, аніж перебування тут росіян і заселених Катериною II колоністів. Водночас значна роль українського козацтва у процесі тривалої боротьби з Кримським ханством й Оттоманською портою нівелювалася фактором російської державної та військової машини. Унаслідок цього представниками російської держави цілеспрямовано замовчувалася українська участь у російсько-турецьких війнах (Турченко, 2014, с. 211–212). Імперська політика заселення нових територій включала створення військових поселень, а також переміщення козаків і селян. Важливим елементом було залучення іноземних колоністів. Це призвело до зміни національного складу населення Півдня, зменшивши частку українців. Наприкінці XVIII ст. землі Південної України передавалися у власність поміщикам, які мали їх швидко заселити. Характерною рисою заселення цього регіону було добровільне переселення українських селян, які мали це право до IV ревізії (Кабузан, 1976).

Отже, активна колонізація Російською імперією земель Південної України супроводжувалася масовим виселенням історично сформованого населення й заселенням опустілих теренів за рахунок – переважно росіян і європейських колоністів. З огляду на те, що міста Півдня України утворювалися як своєрідні центри економічного тяжіння, а новозбудовані залізниці значно сприяли міграційним процесам, урбанізація зумовила виразну асиметрію етнодемографічної структури – внаслідок масового припливу на підприємства робітників з Півночі, вже в XIX ст. тут почало проявлятися домінування російського населення. А тому все виразнішою ставала основна домінанта українського етносоціального буття – протистояння українського села та неукраїнського

міста. Відтак на теренах Півдня України формується специфічний «фронтирний» тип усвідомлення, що відзначався, з одного боку, відкритістю до інновацій, а з іншого – відвертими протестними настроями з тенденцією до виникнення гібридних й навіть «псевдоетнічних» ідентичностей (наприклад – «новоросів», «кримчан» тощо) (Схід і Південь України, 2014, с. 234–235).

Регіон Півдня України отримав офіційну назву Нова Росія («Новоросія», Новоросійський край). Чи не вперше назва «Новоросія» з'являється у 1764 р., коли було прийнято рішення про утворення тут Новоросійської губернії. І навіть після ліквідації Новоросійського генерал-губернаторства, російська влада робила активні зусилля щодо закріплення за Південною Україною штучної назви – «Новоросія». Проте справа полягала не лише в назві. Чи не головне завдання очільників Російської держави полягало у тому, щоб на цих теренах була сформована така етнічна картина населення, яка цілком відповідала б імперській політиці русифікації. Упродовж XIX ст. внаслідок природного приросту й масової міграції з російських губерній, теренів Лівобережжя, Правобережжя України й за рахунок зарубіжних колоністів – чисельність населення Півдня України значно збільшилася. Проте ніяких кардинальних змін, що поставили б під питання чисельне переважання українців на Півдні, після ліквідації Запорозької Січі не відбулося. Українці в регіоні, як і раніше, домінували (так, частка українців у Катеринославській губернії становила близько 80 %, в Херсонській та Таврійській – до 65 %. Другою за чисельністю групою були росіяни, відтак йшли татари, євреї, німці, греки, молдавани, турки, поляки, болгари та ін. (Турченко, 2014, с. 212–214).

Від 1790 р. на територію Приазов'я у межиріччя Молочної й Берди було переселено едісанських ногаїв, а в Приазовські степи на р. Молочні води – ногайців Єдичкульської орди, які ще в 1770 р. визнали протекторат Російської держави. Російська імперія всіляко намагалася встановити контроль над кочовими народами й інтегрувати їх у свою державну систему. Це призвело до поступового обмеження кочівництва, а також до посилення контактів між ордами та місцевим населенням. Питома вага татаро-ногайського населення в 1793 р. становила 77,59 %, в 1795 р. – 75,12 %, 1803 р. – 72,02 %, 1810 р. – 53,3 %, хоча його абсолютна чисельність з 1793 р. до 1810 р. зросла з 62 230 до 91 632 осіб (Кабузан, 1969, с. 86). Це, зі свого боку, свідчить про активне заселення краю переселенцями-землеробами.

У цей період важливе значення зберігалося за офіційною колонізацією, котра активно підтримувалася Російською державою. У 1795 р. її влада учергове задекларувала пільги для іноземних поселенців. Так, доволі велику роль відіграв указ від 2 жовтня 1795 р., згідно з яким для засновників заводів, фабрик, крамниць тощо у Катеринославській і Вознесенській губерніях передбачалося додаткове звільнення від сплати податків. Влада Російської імперії продовжувала створювати спеціальні державні органи задля управління переселенським процесом. Зокрема, в 1800 р. було утворено Контору опікунства новоросійських іноземних поселенців (Новікова, 2018, с. 76, 84).

Упродовж першої половини XIX ст., переважно завдяки переселенцям, кількість населення Півдня України подвоїлась. Унаслідок цього етнічний склад населення краю став ще строкатішим. Переважали тут українці, яких було приблизно 74 %. Серед національних спільнот, що заселяли в цей час Південь України, також були: росіяни, болгари, греки, євреї, вірмени, румуни, німці, серби, угорці тощо. Більшість працездатного населення становили державні селяни й іноземні колоністи. Вони були

особисто вільними, володіли земельними наділами, могли продавати та купувати землю, сплачували податки державі.

Завдяки специфіці освоєння території, колонізаційній політиці царської Росії та створенню сприятливих умов для іноземних поселенців, вже до середини XIX ст. в Північно-Західному Приазов'ї сформувався строкатий етнокультурний склад населення, однак абсолютну більшість становили українські селяни. Загалом міграційна політика російського уряду та зміни адміністративно-територіального устрою на цій території була спрямована на зміцнення центральної влади на місцях, послаблення козацького стану. Надалі російський царизм усілякими пільгами й привілеями заохочував заселення української території, особливо південної частини, представниками інших етнічних груп. Найбільше стимулювалося переміщення росіян з корінних внутрішніх областей імперії, що було одним з елементів державної політики щодо українських територій. Крім великоросів, заохочувалося переселення німецьких колоністів, які вважалися більш благонадійними, аніж представники інших етнічних груп із західних країн. Уже в 1865 р. матеріали Міністерства державного майна Російської імперії свідчили, що царський уряд уважав кількість російських переселенців, які переїжджали в Україну, достатньою для забезпечення «обрусіння» краю (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014, с. 51). На той час приналежність до великоросів була перевагою при купівлі землі. Однак підтримку отримували лише «благонадійні» великороси. Уряд Російської імперії дав вказівку банкам полегшувати великоросам купівлю земельних ділянок. Цей комплекс заходів мав сприяти перетворенню південних степових територій на виключно російські.

Висновки. Загалом варто підсумувати, що в контексті сучасної російсько-української війни та тимчасової окупації території Північно-Західного Приазов'я надзвичайно важливим є переосмислення парадигми дослідження процесу формування етнокультурного складу населення цього краю впродовж другої половини XVIII – середини XIX ст. Адже ці давні українські терени Росія впродовж кількох століть намагалася окупувати й русифікувати. Нині маємо кульмінацію цих агресивних дій, коли з боку РФ вчергове робляться спроби реанімувати проєкт «Новоросія», створений ще в другій половині XVIII ст. за часів правління Російською імперією Катериною II. При цьому, під терміном «Новоросія» російська влада розглядала саме Південну Україну.

Дослідження формування етнокультурного складу населення Північно-Західного Приазов'я є ключовим для розуміння сучасного соціокультурного контексту цього регіону. Воно дає можливість з'ясувати історичні корені культурного розмаїття та зрозуміти, як формувалися сучасні етнічні спільноти, їхні традиції і звичаї. Розуміння історії формування етнокультурного складу населення є важливим для налагодження гармонійних міжкультурних відносин. Аналіз історичних джерел свідчить про те, що цей регіон мав свою специфіку, яка відрізняла його від інших територій півдня України, що потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Донбас в етнополітичному вимірі. (2014). / авт. кол.: В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач та ін. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.

Історія українського селянства. (2006) / відп. ред. В. А. Смолій ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка. Т. 1.

Кабузан, В. М. (1976). *Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.)*. URL: <https://old.lib.dp.ua/Book1.htm>

Кабузан, В. М. (1969). Заселення і освоєння Таврійської губернії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*, 12, 85–90.

Новікова, Л. В. (2018). Історія етнічних (національних) меншин в Україні: курс. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Пачев, С. І. (2024). Формування ареалу компактного розселення етнічних меншини на півдні України у XVIII – на початку XX ст. (на прикладі болгарської спільноти). *Етносоціальні аспекти вивчення історії Південної України 18 – 20 ст.*: монографія / Крилова А. М. (відп. ред.), Гудзь В. В. (редагування та передмова), Полякова Л. І., Пачев С. І., Ситник О. М., Шкода Н. А. Запоріжжя, 17–28.

Схід і Південь України: час, простір, соціум. (2014). Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. Т. 1.

Турченко, Г. (2014). Імперський проект «Новоросія»: історія і сьогодення. *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 206–232.

Шандра, В. (2014). Формування державних інституцій на Півдні України в XIX ст.: історичний інваріант. *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 192–205.

Якубова, Л. (2014). Етнічна специфіка України очима істориків (XVIII – XX ст.). *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1. Колективна монографія* / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 236–253.

REFERENCES

Donbas v etnopolitychnomu vymiri. (2014). *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* [Donbas in the ethno-political dimension] / [avt. kol.: V. Kotyhorenko (kerivnyk), O. Kalakura, L. Kovach ta in.]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].

Istoriya ukrayinskoho selyanstva. (2006) *Istoriya ukrayinskoho selyanstva: narysy: v 2 t.* [History of Ukrainian peasantry: essays: in 2 volumes] / vidp. red. V. A. Smoliiy; Nats. akad. nauk Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny. Kyiv: Nauk. dumka. T. 1. [in Ukrainian].

Kabuzan, V. M. (1976). Zaseleeniye Novorossii (Yekaterinoslavskaya i Khersonskaya gubernii) v XVIII – pervoy polovine XIX veka (1719 – 1858 gg.) [Settlement of Novorossiia (Ekaterinoslav and Kherson provinces) in the 18th – first half of the 19th century (1719 – 1858)]. URL: <https://old.lib.dp.ua/Book1.htm> [in Russian].

Kabuzan, V. M. (1969). Zaseleeniya i osvoyeniya Tavriys'koyi huberniyi u druhiy polovyni XVIII – pershiy polovyni XIX st [Settlement of Novorossiia (Ekaterinoslav and Kherson provinces) in the 18th – first half of the 19th centuries (1719 – 1858)]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 12, 85–90. [in Ukrainian].

Novikova, L. V. (2018). *Istoriya etnichnykh (natsional'nykh) menshyn v Ukrayini: kurs lektsiy* [History of ethnic (national) minorities in Ukraine]. Odessa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. [in Ukrainian].

Pachev, S. I. (2024). Formuvannya arealu kompaktnoho rozselennya etnichnykh menshyny na pivdni Ukraini u XVIII – na pochatku XX st. (na prykladi bolhars'koyi spil'noty [Formation of the area of compact settlement of ethnic minorities in southern Ukraine in the 18th – early 20th centuries (on the example of the Bulgarian community)]. *Etnosotsialni aspekty vyvchennya istoriyi Pivdennoyi Ukrainy 18 – 20 st.: monohrafiya* / [Krylova A.M. (vidp. red.), Hudz' V. V. (redahuvannya ta peredmova), Polyakova L. I., Pachev S. I., Sytnyk O. M., Shkoda N. A.]. Zaporizhzhya, 17–28. [in Ukrainian].

Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. (2014). *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes]. T. 1 / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Turchenko, H. (2014). Imperskyy proekt «Novorosiya»: istoriya i s'ohodennya [The Imperial Project «Novorosiya»: History and Present]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 206–232. [in Ukrainian].

Shandra, V. (2014). Formuvannya derzhavnykh instytutsiy na Pivdni Ukrainy v XIX st.: istorychnyy invariant [Formation of state institutions in the South of Ukraine in the 19th century: a historical invariant]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 192–205. [in Ukrainian].

Yakubova, L. (2014). Etnichna spetsyfika Ukrainy ochyma istorykiv (XVIII – XX st.) [Ethnic specificity of Ukraine through the eyes of historians (18th – 20th centuries)]. *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. Kolektyvna monohrafiya v dvokh tomakh* [East and South of Ukraine: Time, Space, Society: Collective Monograph in two volumes] / [vidp. red. V. A. Smoliy; kerivnyk avt. kolektyvu YA. Vermenych]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, (1), 236–253. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28 листопада 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.